

OSMANLI ERMENİSİ BİR AİLENİN SERENCAMI: BALYOZZADELER

Ferhat Berber*

Özet

19. yüzyılda Osmanlı iktisadında gayrimüslim tebaanın önemi malumdur. İzmir şehri de ticari hayatın en yoğun olduğu yerlerin başında gelmektedir. İzmir’de yaşayan Ermeni Balyozzade ailesi de kent ticaretinde mühim bir yere sahiptir. Ancak aile hakkında bilinenler çok azdır. Balyozzade ailesi, İzmir’e muhtemelen 19.yy.da gelmiş, kısa sürede şehrin önemli tüccarları arasında yerlerini almışlardır. Tarım, sanayi ve ticaret alanlarında çeşitli yatırımlar yapmışlardır. Hamidiye Vapur Şirketi’nin kurucularından olan aile üyeleri, uzun süre şirketin yönetiminde bulunmuşlardır. Ailenin ekonomik faaliyetleri sadece İzmir ile sınırlı kalmamıştır. Manisa’da da özellikle tarım alanında girişimleri olmuştur. Balyozzadeler, İzmir ticari organizasyonunda etkin olmuşlardır. İzmir Ticaret Odasının kuruluşunda görev almışlar, uzun yıllar odanın yönetiminde bulunmuşlardır. Ayrıca ailenin kent yönetiminde de etkili olduğu görülür. Vilayet idare meclisi ve belediye meclisinde üyelik yapmışlardır. Balyozzade ailesi, Ermeni terör hareketlerinden son derece olumsuz etkilenmişlerdir. Ailenin bir üyesi Ermeni teröristler tarafından öldürülmüştür. Bir başka üyesi ise teröristlere yardım ederken yakalanmıştır. Büyük ihtimalle 1915 tehcirine tabi tutulmamışlarsa da Cumhuriyet döneminde Türkiye’de bulunmadıkları kesindir.

Anahtar Kelimeler: *İzmir Hamidiye Vapur Şirketi, Manisa, Balyozzade Matyos, Balyozzade Karabet.*

Abstract

The Fate of an Ottoman Armenian Family; Balyozzades

In the 19th century the importance of the non-Muslim community of the Ottoman economy is well known. The city of Izmir was one of the places where existed an intense commercial life. The Armenian Balyozzade family living in Izmir had an important place in the city of commerce. But there is not much information about this family. Balyozzade family had probably come to Izmir in the 19th century and became one of the leading traders in the city. They made some investments in agriculture, industry and commerce. Balyozzade family members were among the founders of the Hamidiye Ferry and served as the directors of the company for a long time. The family’s activities were not limited to Izmir. They had some investments in other cities as well, i. e. in agriculture in Manisa. Balyozzades were effective at commercial organizations in Izmir. They took part in the foundation of Izmir Chamber of Commerce. For many years, they were in the management of the Chamber. The family was also city management. They were among the members of the Provincial Council and the Municipal Council. Balyozzade family was affected extremely negatively by the Armenian terrorist movement. A member of the family was killed by the Armenian terrorists. Another member was arrested while helping the terrorists. They probably

* Yrd. Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Manisa, ferhat_berber@yahoo.com

were not subjected to the Deportation in 1915. But they were not certainly in Turkey during the Republican Era.

Key Words: *İzmir Hamidiye Ferry Company, Manisa, Balzozzade Matyos, Balyozzade Karabet.*

Giriş

Türkiye’de pek bilinmeyen Sunshine¹ isimli filmde, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içinde yaşayan bir Macar Yahudisi ailenin üç kuşak boyunca yaşadıkları anlatılır. 19. Asırda “gün ışığı” adındaki kendi üretimleri esansı satarak geçinen bu ailenin büyük oğlu Ignatz hukuk tahsili yapar. Ancak mesleğinde yükselebilmesi için kimliğinden feragat etmesi gerekir. “Sonnenschein” olan Yahudi çağrışimli soyadını “Sors” şeklinde Macarca olarak değiştirince ikbali açılır. Kimliğini gizlemenin yanında, Yahudi karşıtı yasaları uygulamak zorunda kalır. I. Dünya Savaşı ile birlikte İmparatorluğun çökmesi Ignatz’ın düşüşüne yol açar. Oğlu Adam ise girdiği eskirim kulübünde Yahudi kökeninin anlaşılmasında için din değiştirerek Hıristiyan olur. Olimpiyat şampiyonluğuna kadar yükselir. Ancak Avrupa’da yükselen anti-semitizm, sonunda onun da peşini bırakmaz ve toplama kampında ölür. Adam’ın oğlu Ivan babasının maruz kaldığı duruma şahit olmanın verdiği travma ile kendini faşist rejimin Yahudi avcuları arasında bulur.

Buradan varmak istediğimiz nokta şudur ki, İmparatorluk tebaası halkların Ulus-devletin vatandaşlarına dönüşümü, en az İmparatorluklardan Ulus-devletlere geçiş süreci kadar karmaşık ve problemlidir. Bu sebeple söz konusu sürecin anlaşılması, bu toplumları tanımlamada toptancı bir anlayışla, “nankör” yahut “mağdur” gibi yaklaşımlarla mümkün değildir. Zira sürecin sosyo-ekonomik, politik, diplomatik, askeri ve hatta psikolojik pek çok boyutu mevcuttur.

Bu ifadelerle rağmen belirtmek gerekir ki, Osmanlı Ermenisi bir aileyi ele alan bu çalışma, “Ermeni Meselesi”ni açıklama amacıyla kaleme alınmamıştır. Yalnızca, Osmanlı’nın bir imparatorluk olduğu gerçeğini gözden kaçırmadan, bu çok boyutlu süreç içinde imparatorluk unsurlarından sadece bir aileyi ve yaşadıklarını literatüre kazandırma niyetinden söz edilebilir.

Balyozzade Ailesi

İzmir Ermenileri sayıca şehirdeki diğer gayrimüslim unsurlara nazaran azınlıkta iseler de etkili bir cemaat olmuşlardır. 16. yüzyıldan itibaren İzmir’de varlıkları görülen Ermenilerin kente göçleri, 17. ve 18. asırlarda da devam etti. 19. yüzyılda Erzurum, Tokat, Kayseri, Tiflis, İstanbul, Bursa ve Manisa’dan gelenler oldu. 19. yüzyıl boyunca İzmirli Ermeniler içinden hanedanlaşan

¹ Sunshine, Yapım: 1999, Yönetmen: Istvan Szabo.

önemli tacir aileler türedi. Bunlardan biri de Balyozyanlardı.² Aile üyelerinden Karabet'in konu olduğu resmi bir belgede, “*Osmanlı tebaasından Kayserili Balyozoğlu Karabet*” ifadesinin kullanılması, ailenin kökeni hakkında yukarıdaki bilgilerle örtüşen ipuçları vermektedir.³

Ailenin bir soyağacını oluşturmak şu anki bilgilere göre mümkün değildir. Ancak araştırmaya kaynaklık eden belge ve eserlerde adı geçen Balyozzade/Balyozyan/Balyozoğlu unvanlı kişiler şu şekildedir:

Matyos,
Matyos'un kardeşi Karabet,
Matyos'un oğlu Serko⁴
Serko'nun kardeşi Karabet⁵
Lagafet
Serkiz

Bunlar İzmir'de yaşayan Balyozzadelerdir. Ayrıca bir de 1892 yılında Merzifon'daki bir arazi meselesinde adı geçen Balyozyan Agop isimli bir şahıs mevcuttur.⁶ Hakkında başka bir bilgi bulunmayan Agop'un bu aileye mensup olduğuna dair bir işaret yoktur.⁷

İzmir'de ikamet ettiği görülen aile üyelerinden bazıları, muhtemelen ticari sebeplerle, zaman zaman yurtdışına çıkmışlardır. 1890 yılında Karabet'in Paris'te⁸, 1896'da Serko'nun Londra'da⁹ olduğu görülmektedir.

İktisadi Faaliyetleri

Balyozzade ailesinin ticaret, sanayi ve tarım alanlarında yatırım ve teşebbüsleri olmuştur. İzmir ve Manisa'da görülen bu iktisadi etkinliklerin en az otuz yıldan fazla devam ettiği söylenebilir.

Balyozzadelerin İzmir'deki ticari faaliyetlerine dair ilk bilgi 1874 yılına aittir. Aile fertleri rıhtım civarındaki yol yapımı sırasında Kordon Kumpanyası ile ters düşmüşlerdir.¹⁰ 1892 yılında İzmir'de yapılması düşünülen antrepolar

² Smyrnelis, 2009, s.91-95.

³ Y. MTV. 35/113.

⁴ BEO. 762/57123, Serko'dan Matyos'un mahdumu olarak bahsedilmektedir.

⁵ DH. EUM. 3. Şb. 22/37, Serko'nun kardeşinin ismi de Karabet'tir ve amcası Karabet ile karıştırılmamalıdır. Bundan sonraki bahislerde geçecek olan amca Karabet'tir.

⁶ BEO. 40/2951.

⁷ Balyozyan isminin, Baliozian, Balyozian ve benzer türevleri bugün Ermeni diasporası içinde sıkça rastlanan isimlerdendir. Ancak geniş taramalar sonucunda bunların İzmirli Balyozzade ailesi ile irtibatı kurulamamıştır.

⁸ HR.TO. 84/70.

⁹ BEO. 762/57123.

¹⁰ ŞD. 1377/4.

için Matyos, Rüsumat Dairesine (Gümrük İdaresi) yakın yerde hem de planlanandan daha ucuza mal olacak emlakinin kullanılmasını teklif etmiştir.¹¹ Limana yakın yerde genişçe mülklerinin olması, İzmir'deki varlıkları ve etkinlikleri açısından önemli verilerdir.

Sadece rıhtım civarındaki mülkleri değil, ticaretleri ile birlikte ticarethaneleri de artmıştır. 1876 yılında Yunanca bir rehberde göre İzmir'in önemli tüccarları arasında adı geçen Karabet'in ticarethanesinin Gümrük yolunda olduğundan bahsedilmektedir.¹² 1905 yılına ait istatistiklere göre Serko Bey ve Biraderleri olarak Balyoz Hanı'nda bilumum ticaret; Balyozyan ve Şürekası olarak ise Tenekidi Ferhanesi'nde halı ithalat ve ihracatı ile işigal etmektedirler.¹³ Yine 1905 yılında hazırlanan sigorta haritasına göre İzmir'de Balyozoğlu Hanı ve Balyozyan Lokali bulunmaktadır.¹⁴

Bu ticari yükselişin bir başka kanıtı da "İzmir'den Avrupa'ya Kambiyal Kabul ve Keşide Eden Tüccarlar" listesinde Karabet ve Matyos'un da yer almasıdır.¹⁵ Zira para ve kıymetli kâğıtları kullanarak dış-ticaret yapmak uluslararası tüccar olduklarını göstermektedir.

Balyozadelerin bir başka faaliyet alanı da Körfez vapurları olmuştur. 1882'de Matyos bu yönde bir girişimde bulunmuş ancak netice alamamıştır.¹⁶ 1883'te imtiyaz hakkını otuz yıllığına Yahya Hayati Paşa elde etmiştir. Bu şekilde ortaya çıkan İzmir Hamidiye Vapur Şirketi'nin kurucu kadrosunda Karabet ve Matyos kardeşler de bulunmaktadır.¹⁷ Bundan sonraki süreçte Matyos yıllarca yönetim kurulunda bulunmuştur.¹⁸ Kasım 1891'de vekâleten şirketin yönetim kurulu başkanlığına gelmiş¹⁹, Ekim 1892'de işlerinin yoğunluğu nedeniyle reis vekilliğinden istifa etmiştir.

Ailenin sanayi-üretim alanındaki yatırımları o yılların Osmanlı sanayiinin düzeyi düşünüldüğünde azımsanmayacak çaptadır. Artık İzmir'in önde gelen zenginlerinden sayılan ailenin en namlı üyesi Matyos,1878 yılında zeytinyağı fabrikalarının atıklarını kullanarak bir pirina fabrikası kurmaya teşebbüs etmiş ve imtiyaz talebinde bulunmuştur. Kendisine hem imtiyaz verilmiş hem de

¹¹ DH. MKT. 1912/98; MV. 68/80.

¹² Berber 2008, s.48.

¹³ Serçe, 2000, s.167-168.

¹⁴ Beyru 2011, s.178.

¹⁵ AVS 1302, 80; AVS 1312, 191; AVS 1313, 166.

¹⁶ Kütükoğlu 2000, s.267.

¹⁷ Kurt 1991, 74-80.

¹⁸ AVS 1302, 71; AVS 1303, 72; AVS 1304, 108; AVS 1305, 81; AVS 1306, 76; AVS 1308, 280; AVS 1312, 139; AVS 1313, 114; AVS 1314, 116; AVS 1315, 90; AVS 1316, 90; AVS 1317, 90.

¹⁹ Hizmet 505, 1; Hizmet 589, s.1.

Avrupa'dan gelecek fabrika malzemeleri için gümrük vergisinden muafiyet elde etmiştir.²⁰

Karabet ve Matyos'un Manisa'da birer adet buharla işleyen pamuk fabrikası bulunmaktadır.²¹ Ailenin Manisa'da değirmencilik alanında faaliyet gösteren ve 1880-1889 yılların arasında kurulan bir fabrikası daha mevcuttur.²²

1894-1895'te Matyos'a ait, İzmir Karataş'ta havagazı ile çalışan, bir adet bira ve cincibir (gazoz) fabrikası görülmektedir.²³ Sonraki yıllarda bu fabrikaya ait bir kayda rastlanılmamıştır. Ancak Matyos 1895-1900 yılları arasında İzmir Tepecik'te ateşle çalışan bir ispirto fabrikasının sahibi olarak kaydedilmiştir.²⁴

Balyozzade ailesinin Manisa'daki çiftlik ve arazilere de ilgi duyduğu görülmektedir. Karabet, 1880'lerin sonunda Koldere çiftliğini Rüşdü Paşa'nın²⁵ oğlu Reşad Bey'den²⁶; hemen yakınlarındaki Mütevelli Çiftliği'ni ise 1890'da Yunanistan vatandaşı Sokrato Omiru'dan²⁷ satın almıştır. 1899 yılında ise Hasırcı Çiftliği'nin Matyos'un elinde olduğu ve burada bağcılık faaliyetinde de bulunduğu görülmektedir.²⁸ Ayrıca 1886'da Manisa istasyon civarındaki bazı arazileri satın almışlardır.²⁹ Yine 1887 yılında Bergama'da da bir çiftlikleri olduğu bilinmektedir.³⁰ 1889'da Koldere Hazineye satılarak emlak-i hümayuna dâhil edilmiş³¹, 1907-1908 yıllarında ise Mütevelli Çiftliği'ni de dâhil etmek için girişimlerde bulunulmuştur.³² Bu yıllarda Manisa ve çevresinde demiryolu hatlarının inşa edilmiş olduğu göz önüne alındığında, bu ilginin sebebi daha anlaşılır hale gelmektedir.

Kent ekonomisinde bu kadar mühim yeri olan Balyozzadelerin, şehrin iktisadi yönetiminde de aktif olarak yer almaları beklenir bir durumdur. Aile bu yönüyle İzmir ticareti için önemli roller üstlenmiştir. 1882'den itibaren taşrada ticaret odalarının kurulması amacıyla ilk girişimler başlamıştır. 1884'te İzmir Ticaret Odasının kuruluş çalışmaları için toplanan heyette Matyos ve Karabet de

²⁰ Martal 1999, s.114 ve 147.

²¹ Koç 2006, s.55; Köklü 1970, s.45.

²² Gürpınarlı, 2010, 206; Aynı fabrika 1922 yılındaki yangında kullanılamaz hale gelmiştir. Bkz. Yörükoğlu 2002, s.162.

²³ AVS 1312, 169.

²⁴ AVS 1313, 145; AVS 1314,147; AVS 1315, 121; AVS 1316, 111; AVS 1317, 116.

²⁵ Sadrazam Mütercim Mehmed Rüşdü Paşa.

²⁶ Berber 2014, s.28.

²⁷ Y. MTV. 299/95.

²⁸ ŞD. 386/64.

²⁹ DH. MHC. 4/47.

³⁰ DH. MKT. 1426/20.

³¹ Berber 2014, s.37-40.

³² Y. MTV. 299/95; Y. MTV. 311/95.

bulunmaktadır.³³ 1886-1888 arasında Ticaret Odası İdare Meclisi'nin reisi Matyos olmuştur.³⁴ Bundan sonra da uzun süre Ticaret Odası yönetim kurulu üyeliğinde bulunur.³⁵ Ayrıca odanın idare heyetinde Balyozzade Lagafet ismi de aralıklarla yer almıştır.³⁶ Balyozzadeler'den Serkiz ise, daha sonradan kurulan İzmir Ticaret Borsası'nda, 1888-1889 dönemi yönetim kurulunda yer almıştır.³⁷

Kent İdaresinde Balyozzadeler

Takdir edileceği üzere tarih boyunca şehirlerin idaresinde burjuvanın rolü büyük olmuştur. Balyozzadelerin Avrupai tanıma göre burjuvalıkları bir yana İzmir'in kent idaresinde de etkileri olduğunu söylemek mümkündür.

1876 yılında Karabet'in Vilayet İdare Meclisi'ne yeniden seçilmiş³⁸ olmasından, bu görevi en azından kısa süre öncesinden beri yaptığı anlaşılmaktadır.

Matyos önce Birinci Daire-i Belediye Heyeti'nde ardından Belediye İdare Meclisi'nde üyelik görevlerinde bulunmuştur.³⁹ 1892 yılında istifa etmiştir.⁴⁰ Ancak daha sonra yine bu göreve devam etmiştir.⁴¹ 1886/1887'de Lagafet Birinci Daire-i Belediye Meclisi üyesi⁴²; 1905/1906 ve 1908/1909 dönemlerinde de Serko Belediye İdare Meclisi'nde üye⁴³ olarak görev almışlardır.

Aralık 1891'de ise Matyos yapılan seçim sonucunda tahrir-i emlak komisyonuna girmiştir.⁴⁴

Görüldüğü üzere Balyozzade ailesi iktisadi ağırlığını İzmir kenti hatta Aydın Vilayeti'nin idaresinde de hissettirmiştir.

Hayır İşleri ve Balyozzadeler

Balyozzadelerin servetleri ve etkileri İzmir'in ve İmparatorluğun sosyal hayatı içinde çeşitli yardımlarda kendini göstermektedir. Ailenin bu anlamda öne çıkan ismi Matyos olmuştur. Darülaceze'ye Ağustos 1892'de 300 kuruş⁴⁵,

³³ Serçe 2002, s.33.

³⁴ AVS 1303, 38; AVS 1304, 55; Serçe 2002, s.34; İZTO, 7-13.

³⁵ AVS 1305, 40; AVS 1311, 98; AVS 1312, 97; AVS 1314, 69; AVS 1315, 46; AVS 1316, 46.

³⁶ AVS 1311, 98; AVS 1312, 98; AVS 1315, 46; AVS 1316, 46; AVS 1317, 46.

³⁷ Yetkin ve Serçe 1998, s.50 ve 306; Martal 1999, s.118.

³⁸ ŞD. 1376/14.

³⁹ AVS 1299, 92; AVS 1300, 68; AVS 1303, 46.

⁴⁰ Serçe 1998, s.75.

⁴¹ AVS 1312, 97; AVS 1313, 66; AVS 1314, 67; AVS 1315, 44; AVS 1316, 44; AVS 1317, 43.

⁴² AVS 1304, 80.

⁴³ AVS 1323, 44; AVS 1326, 105.

⁴⁴ Hizmet 509, s.1.

⁴⁵ Hizmet 578.

Eylül 1892’de 500 Mecidiye⁴⁶, Ekim 1892’de 10 bin kuruş⁴⁷ yardım yapmıştır. Eylül 1892’de muhacirler için düzenlenen yardım kampanyasına 1080 kuruş bağışlamıştır⁴⁸. Yine Matyos’un şehirdeki muhtaçlara dağıtılmak üzere her gün 250 kıyye ekmek dağıttığı gazetelerde yer almıştır.⁴⁹ 19. Yüzyılın son yıllarında Girit Müslümanları adada uğradıkları kıyım sonucunda akın akın Anadolu’ya gelmişler, başlıca sığınakları da İzmir olmuştur. Matyos da, muhacirlere yardım eden şehrin ileri gelenlerinden biri olmuştur.⁵⁰ Bunlardan başka Ermeni cemaatine de desteğini esirgemeyen Matyos, Ermeni mahallesindeki iki evini Ermeni yetimhanesinin kullanımına bırakmış, İran konsolosluğunun kullanımındaki evinin gelirini de buraya bağışlamıştır.⁵¹

Rütbe ve Nişanları

Bir Osmanlı klasiği veya bir imparatorluk ritüeli olarak, toplumsal veya siyasi açıdan memnun edici işlerin ödüllendirilmesi, Osmanlı ifadesi ile taltifi, Balyozzade ailesinin de masun olacağı bir gelenek değildir. Bu çerçevede aile üyelerinden Matyos, Karabet ve Serko çeşitli şekillerde taltif edilmişlerdir. Matyos’un Mütelayiz, Karabet’in Saniye ve Serkiz’in Salise rütbelerinde olduğu görülmektedir.⁵² Özellikle Serko’nun babası ve amcasından daha fazla taltif edildiği söylenebilir. 1894’te cins at yetiştiriciliğindeki gayretlerinden dolayı kendisi 4. rütbeden Nişan-ı Al-i Osmanî ile onurlandırılmıştır.⁵³ 1896’da rütbesi sani’ye yükseltilmiştir.⁵⁴ 1896’da yine rütbesi terfi ettirilmiştir.⁵⁵ 1904 yılında devlete olan hizmetlerinden dolayı rütbesi bir derece daha yükseltilmiştir.⁵⁶ Meşrutiyet’in ilanından az önce ise Darülaceze’ye 50 lira daha yardımda bulunduğu için 3. dereceden Nişan-ı Al-i Osmanî verilmesi talep edilmiştir.⁵⁷

⁴⁶ Hizmet 587.

⁴⁷ DH. MKT. 2010/11; İ. TAL. 8/25

⁴⁸ Hizmet 580.

⁴⁹ Hizmet 688.

⁵⁰ Ahenk Gazetesinden aktaran Kiper 2006, s.133.

⁵¹ Ahenk 1817, s.2.

⁵² AVS 1311, 122; AVS 1312, 118; AVS 1313,90; AVS 1314, 90; AVS 1315, 66; AVS 1316, 68; AVS 1317, 68; AVS 1320, 70; AVS 1323, 69.

⁵³ DH. MKT. 295/63; DH. MKT. 398/35.

⁵⁴ İ. TAL. 103/6.

⁵⁵ İ. TAL. 122/54.

⁵⁶ İ. TAL. 322/25.

⁵⁷ İ. TAL. 451/42.

Ailenin Usulsüzlükleri

Bunca hayır işlerine ve devlet katındaki makbuliyetlerine tezat olarak Balyozzadelerin her zaman kanunlara veya vicdani kurallara riayet ettiği söylenemez.

1886 yılında Manisa’da Belediye ve Evkaf Müdürlüğü bazı vakıf arazileri usulsüzce ve değerinin çok altında fiyatlarla satmıştır. İstasyon civarındaki satışlarda bir kısım araziyi satın alanlar da Balyozzadeler olmuştur.⁵⁸ Manisa civarındaki arazilere aile tarafından gösterilen teveccühe yukarıda değinilmişti.

1887’de Bergama’daki çiftliklerine yerleşmiş olan muhacirler, Balyozzadelerin isteğiyle kaymakamlık tarafından kolluk kuvvetleri kullanılarak cebren yerlerinden çıkarılmışlardır. Kış mevsiminin bastıracağı bir sırada gerçekleşen bu hareket ile muhacirlerin sefaleti resmi yazışmalara yansımıştır.⁵⁹ Ailenin bu hareketi yukarıda örnekleri verilen yardımsever hareketlerle tezat teşkil etmektedir.

Balyozzadelerle alakalı en sıra dışı olay ise 1888-1889 yıllarında meydana gelmiştir. Manisa’daki Koldere Çiftliği’nin Karabet tarafından satın alındığı belirtilmişti. Ancak arazi kanunu gereğince hakk-ı rüçhan yani öncelik hakkı olarak çiftlik ahalisinin bedelini ödemek suretiyle araziyi satın alma hakkı bulunmaktadır. Koldere’nin Rum ahalisi böyle bir talepte bulununca kolluk kuvvetleri ile aralarında feci olaylar yaşanmış, ölen ve yaralananlar olmuştur. Olayların bu raddeye gelmesinde Karabet adına Manisa’ya gelerek halka zor kullanan, darp eden ve çiftlikteki haklarından vazgeçmeleri talebinde bulunan Yahya Hayati Paşa büyük rol oynamıştır. Yahya Hayati Paşa Hamidiye şirketinden Balyozzadelerin ortağıdır.⁶⁰

Bir başka enteresan olay ise Matyos’un Hamidiye şirketinde reis vekili olduğu dönemde cereyan etmiştir. Hizmet Gazetesi, Matyos’un vekâleti esnasında şirketin Müslüman çalışanlarının çıkarılıp yerlerine Ermenilerin istihdam edildiğini açıkça sütunlarından duyurmuştur.⁶¹ Ancak haberin üzerinden bir ay bile geçmeden gazetede konu ile alakalı bir başka haber yer almıştır. Buna göre, Valiliğin yaptığı tahkikatta durumun gazete haberinde anlatıldığı gibi olmadığı ifade edilmiştir. Bazı kaptan ve memurların işten çıktığı ancak sadece birinin azledildiği, diğerinin de istifa ettiği, diğer kaptanların da, iki vapurun seferlerinin iptali sebebiyle açıkta olduğu yazılmıştır.⁶² İkinci habere göre, usulsüzlük söz konusu değilse de, gazetenin ifadeleri pek de ikna edici değildir.

⁵⁸ DH. MHC. 4/47.

⁵⁹ DH. MKT. 1462/20.

⁶⁰ Berber 2014, s.29-36.

⁶¹ Hizmet 505, s.1.

⁶² Hizmet 512, s.1.

Yukarıda hayırseverliğinin örnekleri verilen Matyos ile ilgili bir belge de bazı yardımlar hakkında şüphe uyandırmaktadır. Matyos'un Hamidiye Şirket reisi vekilliğinde iken Darülaceze için yaptığı 500 Mecidiyelik yardımın gazetelerde Matyos adına ilan edildiği oysa yardım makbuzunun şirket adına kesildiği görülmektedir.⁶³

Bu husustaki son örnek ise usulsüzlükten ziyade bir fırsattan istifade etme girişimi gibi gözükmektedir. 1899 yılında Matyos, Hasırcı Çiftliğinde kurduğu bağı için, irade gereği verilen 10 yıllık aşar muafiyetinden yararlanamamasına şikâyet etmektedir. İradede Aydın Vilayeti dâhilindeki nehir kenarlarında yeni kurulan ve su altında tutulan bağların 10 yıl süreyle aşardan muaf olacakları belirtilmiştir. Matyos ise 200 dönümlük bağını Nif Çayı'ndan makine vasıtasıyla çektiği su ile suladığından bu talebi kabul edilmemiştir.⁶⁴

Ermeni Olayları, Tehcir ve Balyozzadeler

Osmanlı unsurları arasında Ermeniler, bağımsızlık yolunda en son harekete geçen unsurdur.1890'ların ortasından itibaren İzmir'de de bu durumun etkileri hissedilir hale gelmiştir. Şehirde Ermeni komitecilerin faaliyetleri artmış, buna mukabil zaman zaman da Ermeni karşıtı hareketler gerçekleşmiştir. 1896-1897'de Taşnak örgütünün İzmir'de faaliyetleri sıklaşmış, Valilik ise kimisi baskıcı çeşitli tedbirler almaya başlamıştır. 1905 yılında ise çok büyük bir eylem hazırlığı ortaya çıkarılmıştır.⁶⁵

Bu hareketlilik çerçevesinde Balyozzadelerin tavrı devletten yana olmuştur. Daha 1894 yılında ABD'de bulunan Osmanlı vatandaşı Ermeni tüccarlar, hem komitecilerin ABD'deki faaliyetlerini hem de Türkiye'deki işbirlikçilerini resmi makamlara bildirmişlerdir. Bu grubun içinde Balyozoğlu'nun kayınbiraderi Miran Kahraman da bulunmaktadır.⁶⁶

Ermeni terör hareketlerinin Balyozzade ailesine ilk etkisi elim bir olay ile gün yüzüne çıkmıştır. Matyos kendisinden komite için para talep eden bir mektup alır ve bu mektubu resmi makamlara iletir. Daha sonra gündüz vakti mağazasının önünde öldürülür.⁶⁷ Mağaza çalışanları hemen katili yakalayıp kolluk kuvvetlerine teslim ederler. K. Dursun, Şair Eşref'in bu olay ile alakalı söylediği dörtlüğe yer verir:

⁶³ DH. MKT. 2022/2.

⁶⁴ ŞD. 386/64.

⁶⁵ Georgelin 2008, s.200-212.

⁶⁶ *Ermeni-Amerikan* 2007, s.115.

⁶⁷ Dursun 1994, 38. Yazar burada katilin Tiflisli Azizof olduğunu belirtir. Ancak birazdan belirtileceği üzere katil farklı bir isim olacaktır.

“Derd ü belâ yes kaşem,
Kaymağı Vartan gudes.
Kurşunu Matyos yedi,
Mangizi oğlan gudes”⁶⁸

Olayı aktaran vilayet eski mektupçusu, K. Dursun eserinde tarih vermemiştir. Eldeki diğer verilere göre, 17 Ekim 1902’den önce öldürülmüş olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁹ Hadise sadece Balyozzade ailesini etkilemekle kalmamıştır. Hem resmi makamlar arası yazışmalarda Ermeni terörünün vardığı noktaya bir örnek teşkil etmiş⁷⁰ hem de dönemin tüccarları arasında büyük yankı uyandırmıştır. Hatta Türk tüccar aileleri arasında nesilden nesile aktarılan bir hikâye haline gelmiştir.⁷¹ Matyos’un katilini yakalayanlar ve işbirlikçilerini ortaya çıkaran siviller ve güvenlik güçleri Kasım 1902’de ödüllendirilmiş ve terfi ettirilmiştir.⁷² Yakalanan katil, Rusya’dan geldiği, İran Ermenisi olduğu ve 50 lira haraç istediği itirafında bulunmuştur. Katilin teşhis edilmesinde iki kişi tanıklık etmiştir.⁷³

Matyos’un öldürülmesi başka gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Mahkemeye ait Temmuz 1903 tarihli ait bazı yazışmalardan, katilin adının Bedros ve işbirlikçisinin adının da Agop olduğu anlaşılmaktadır. Mahkemede şahitlik yapan iki Ermeni de daha mahkeme bitmeden komiteciler tarafından öldürülmüştür. Mahkeme sürecine dair evrak içindeki en ilginç bilgi ise ABD İzmir Konsolosunun “hapiste komitecilere işkence ediliyor” söylentileri üzerine, Mahpushaneye gelerek komitecilerle görüştüğü ve onlara para verdiği yönündeki iddialardır.⁷⁴ Bedros 1905 yılında idam edilmiştir.⁷⁵

⁶⁸ Dursun 1994, s.50. “Derdi, belayı ben çekeyim, kaymağı Vartan yesin. Kurşunu Matyos yedi, parayı oğlan yesin” manasına gelen bu ifadelerde adı geçen Vartan’ın kim olduğu hakkında bir bilgi verilmemiştir.

⁶⁹ Y. EE. KP. 12/1161, katl hadisesinden bahseden eldeki ilk resmi evrak olan Yıldız Sarayı çıkışlı bu belgenin tarihi Rumi olarak 4 Teşrinevvel 1318 (Miladi 17 Ekim 1902) şeklindedir. Ayrıca o yıllarda İzmir gazetelerinden Hizmet kapatılmıştır ve Ahenk Gazetesinin 17 Ekim 1902 öncesi nüshalarında Matyos’un ölüm haberi bulunamamıştır.

⁷⁰ Y. EE. KP. 12/1161.

⁷¹ Cumhuriyetin ilk Türk tüccarlarından olan İzmirli Yemişçi ailesinin fertlerinden Müzdat Yemişçi, Amcası İsmail Hakkı Bey’den dinlediklerini şöyle aktarıyor: “O dönem Balyozoğlu diye bir Ermeni tüccar varmış. Ama Türklerle kaynaşmış bir Ermeni. Taşnak Cemiyeti ondan para isteyip alamayınca bıçaklayarak öldürmüşler. ‘Bize para vermiyor, Ermenliği inkâr ediyor’ diye. Şu anki Karataş Lisesi o zaman Balyozoğlu’nun eviymiş...” *İzmir Life* 2005, s.76. Bu yazıdan haberdar olmamı sağlayan Manisa’nın Kebikeçlerinden kıymetli Mustafa Özkesemen’e çok teşekkür ederim.

⁷² ZB. 87/23.

⁷³ A. MKT. MHM. 547/15.

⁷⁴ DH. TMIK. M. 149/40.

⁷⁵ A. MKT. MHM. 614/47.

Matyos'un Ermeni komitecilere yardım etmediği için öldürülmesinin üzerinden çok kısa bir süre geçmiştir ki, Balyozzade Serkiz Manisa'daki Mütevelli Çiftliği'nde bulunan 25 kadar Ermeni örgüt mensubuna sandık içinde silah götürürken yakalanmış, aramalar sonucunda tüfek ve bomba yapımında kullanılan malzemeler ele geçirilmiştir.⁷⁶ Serkiz'in bunu gönüllü mü yoksa zorla mı yaptığına dair belgelerde hiçbir ifade bulunmamaktadır.

Özellikle bu son olay, devlet katında mimlenmiş olabileceği düşünülen Balyozzade ailesinin 1915 tehcirine tabi tutulabileceği yönünde bir tahmine sebep olabilir. Ancak 1915'te, İzmir'den kitlesel bir Ermeni tehciri yapılmadığı, sadece 256 kişilik terör örgütü mensubu bir grubun Zor tarafına sevk edildikleri resmi belgelere yansımıştır.⁷⁷

Balyozzade, Balyozoğlu ya da Balyozyan olarak bilinen bu ailenin tehcire tabi tutulduğuna dair hiçbir belge veya bilgiye sahip değiliz. Ancak ABD-Kaliforniya'dan Vartkes Yeghiayan isimli bir avukat 1915 tehcirine maruz kalan bazı aileleri, internet ortamında aramaktadır ve verdiği listede "Balyozzade Karabet" ismi de yer almaktadır.⁷⁸ Ailenin 1915 tehcirinden etkilendiğini söylemek zordur. Zira ailenin bazı üyelerinin 1917 yılında İstanbul ve İzmir'de olduğu görülmektedir.⁷⁹ Buna mukabil Cumhuriyet döneminde Türkiye'de bulunmamaları kuvvetle muhtemeldir ki Manisa'da bulunan fabrikalarının Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından satılması buna işaret etmektedir.⁸⁰

Sonuç

Başta da belirtildiği üzere toptancı yaklaşımlar, tarihi süreçleri anlamayı zorlaştıran başlıca sebeplerden biridir. Balyozzade ailesi örneğini iyi yorumlamak gerekir. Muhtemelen Osmanlı ülkesinin iç bölgelerinden kozmopolit bir liman şehrine göç etmiş olan aile, kısa sürede şehrin elitleri arasına girmeyi başarmıştır. Gerek ticari gerekse resmi ilişkilerinde mutedil davranarak gücünü korumak, varlığını artırmak gibi, son derece doğal burjuva refleksleri göstermiştir. Servet ve iktidara yakınlığın getirdiği statünün bir

⁷⁶ Y. PRK. ASK. 200/96.

⁷⁷ Sevk ve İskân 2007, s.376, 379, 380.

⁷⁸ Liste için bkz.

<http://www.armenian.ch/forum/board/viewtopic.php?t=2313&sid=1598fe62d06ffc629c81d91f8e4c9ad> ve <http://www.armenien.am/7005-hinterbliebene-von-genozidopfer-gesucht.html>

⁷⁹ DH. EUM. 3. Şb. 22/37, İstanbul'da ikamet eden Serko'ya, İzmir'deki kardeşinin ölümü üzerine istediği seyahat izni verilmiştir.

⁸⁰ "Mübadeleye tabi olmayıp firar ve tagayyüp eden şahıslardan metruk, icareteynli gayrimenkullerin satışı" kapsamında, Balyozzadelerin Manisa'daki fabrikasının satıldığı ve son taksitin 1944 yılında ödendiği görülmektedir. *Vakıflar* 1945, s.13

gereği olarak, hayırsever davranışları ile toplumda öne çıkmıştır. Kimi zaman da, bunun tam tersi hareketlerle, acımasız olarak nitelendirilebilecek tavırlar sergilemişlerdir. Genel itibariyle Balyozzadeler, kimi davranışlarıyla elit, kimi davranışları ile müteğallibe olarak tanımlanabilir.

Ayrılıkçı Ermeni faaliyetlerinin arttığı dönemde de, ailenin bir üyesi yine bu ayrılıkçı Ermeniler tarafından katledilmiş; bir başka üyesi ise komitecilere destek verirken yakalanmıştır. Bu durum bize, tıpkı Sunshine filmindeki aile gibi, nesillerin süreçlerle birlikte ele alınması gerçeğini hatırlatmaktadır.

KAYNAKLAR

a. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Evrakı

- A. MKT. MHM. (Sadaret Mühimme Kalemi) 547/15; 614/47
BEO. (Babıali Evrak Odası) 40/2951; 762/57123
DH. EUM. 3. Şb. (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 3. Şube) 22/37
DH. MHC. (Dahiliye Nezareti Muhacirin Riyaseti) 4/47
DH. MKT. (Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi) 1426/20; 1912/98; 2010/11; 2022/2;
295/63; 398/35
DH. TMIK. M. (Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu)149/40
HR. TO. (Hariciye Nezareti Tercüme Odası) 84/70
İ. TAL. (İradeler, Taltifat) 103/6; 122/54; 322/25; 451/42; 8/25
MV. (Meclis-i Vükela) 68/80
ŞD. (Şura-yı Devlet 1376/14; 1377/4; 386/64
Y. EE. KP. (Yıldız Esas Evrakı Kamil Paşa Evrakı) 12/1161
Y. MTV. (Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı) 299/95; 311/95; 35/113
Y. PRK. ASK. (Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat) 200/96
ZB. (Zaptiye Nezareti) 87/23

b. Aydın Vilayet Salnamaları (AVS)

- Hicri Yıl: 1299, 1300, 1300, 1302, 1303, 1304, 1305, 1306, 1308, 1312, 1313, 1314,
1315, 1316, 1317, 1323, 1326

c. Yayınlanmış Belgeler

- Ermeni-Amerikan 2007 Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Belgelerinde
Ermeni-Amerikan İlişkileri 1839-1895-I, Ankara 2007
Sevk ve İskân 2007 Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Belgelerinde
Ermenilerin Sevk ve İskânı 1878-1920, Ankara 2007

d. Gazeteler

- Ahenk Sayı: 1817 16 Ağustos 1902
Hizmet Sayı:505 29 Kasım 1891; Sayı:509 11 Aralık 1891; Sayı:512 24 Aralık 1891;
Sayı:578 26 Ağustos 1892; Sayı:580 2 Eylül 1892; Sayı:587 25
Eylül 1892; Sayı:589 2 Ekim 1892; Sayı:688 21 Eylül 1893

e. Araştırma Eserler

- Berber 2008 Engin Berber, *İzmir 1876 ve 1908 (Yunanca Rehberlere Göre
Meşrutiyette İzmir)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür
Yayını, İzmir

Ferhat Berber

- Berber 2014 Ferhat Berber, "II. Abdülhamid'e Satılan Bir Çiftliğin Hikâyesi ve Düşündürdükleri", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl 11, sayı 20, s.27-43
- Beyru 2011 Rauf Beyru, *19. Yüzyılda İzmir Kenti*, İstanbul
- Dursun 1994 M. Kamil Dursun, *İzmir Hatıraları*, Yay. Haz. Ünal Şenel, Akademi Kitabevi, İzmir
- Georgelin 2008 Herve Georgelin, *Smyrna'nın Sonu: İzmir'de Kozmopolitizm'den Milliyetçiliğe*, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul
- Gürpınarlı 2010 Hilal Ortaç Gürpınarlı, "Tanzimattan Cumhuriyete Manisa'nın Ekonomik Yapısı", *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler-2*, Ed. Rahmi Deniz Özbay, v.d., İstanbul, s.201-208
- İzmir Life* 2005 "Yemişçiler", *İzmir Life*, S. 4, Mayıs 2005,
- Kiper 2006 Nilgün Kiper, *Resettlement of Immigrants And Planning In Izmir During The Hamidian Period*, İzmir Teknoloji Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir
- Koç 2006 Ayşen Koç, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Saruhan Sancağı'nda Gayri Müslimler*, CBÜ SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa
- Köklü 1970 Nusret Köklü, *Dünkü Manisa*, Ankara
- Kurt 1991 Sadık Kurt, "İzmir Hamidiye Vapur Şirketi 1884-1915" *ÇTTAD C.I, S.1, s.71-108*
- Kütükoğlu 2000 Mübahat Kütükoğlu, *İzmir Tarihinden Kesitler*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir
- Martal 1999 Abdullah Martal, *Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme 19. Yüzyıl*, İzmir
- Serçe 1998 Erkan Serçe, *Tanzimattan Cumhuriyete İzmir'de Belediye (1868-1945)*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir
- Serçe, 2000 Erkan Serçe, *Cevat Sami-Hüseyin Hüsnü İzmir 1905*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir
- Serçe 2002 Erkan Serçe, "Osmanlı'dan Cumhuriyete İzmir Ticaret Odası", *19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İzmir Ticaret Odası Tarihi*, İzmir
- Smyrnelis 2009: Minassian Anahide Ter, "Ermeniler: Küçük Bir Cemaatin Dinamizmi", *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi?*, Der. Marie-Carmen Smyrnelis, İletişim Yay. 2. baskı, İstanbul.
- Yetkin ve Serçe 1998 Sabri Yetkin ve Erkan Serçe, *Kuruluşundan Günümüze İzmir Ticaret Borsası Tarihi*, İzmir.
- Yörükoğlu 2002 M. Nuri Yörükoğlu, *Manisa Yangını*, CBÜ Yayını, Manisa.
- İZTO: *İZTO Albümü*, (erişim: 03.01.2014) [http://www.izto.org.tr/portals0meclisalbulummeclisalbulum05112012.pdf](http://www.izto.org.tr/portals0meclisalbummeclisalbulum05112012.pdf)
- Vakıflar 1945: *1945 Yılı Vakıflar G. M. Yedi Aylık Bütçesi* (<http://www.tbmm07017049ss0089.pdf>, erişim: 08.07.2015)